

Биљана Ђорић-Француски
Филолошки факултет, Београд

АНТОНИ БЕРЏЕС У СРПСКОХРВАТСКОЈ КЊИЖЕВНОЈ КРИТИЦИ

У овом раду изложен је преглед рецепције стваралаштва чувеног енглеског писца Антонија Берџеса у српскохрватској критици, а представљени су и подаци о присутности његових дела у преводној књижевности. На основу резултата истраживања, закључено је да је наша критичка и преводна рецепција Берџесовог опуса сасвим задовољавајућа, као и да су критичари и издавачи на српскохрватском језичком подручју на адекватан начин представили његова дела нашој читалачкој публици. Такође, будући да су две Берџесове најпознатије књиге – *Паклена ѓоморанџа* и 1985, преведене код нас са релативно малим закашњењем, као и да је садржај критичких написа о његовом стваралаштву веома повољан, можемо додати да укупна рецепција дела Антонија Берџеса код нас у анализираном периоду одговара његовом угледу у матичној критици.

Кључне речи: Антони Берџес, модерна енглеска књижевност, преводна рецепција, критичка рецепција, српскохрватска књижевна критика.

*Сви су моји романи вероватно о једној тхе истој ствари
– човеку ѓрешнику, али не толиком ѓрешнику да
заслужује све оне несреће које се сручују на његову главу.*

Антони Берџес

Читаоцима изнад свега познат као писац чувеног романа *Паклена ѓоморанџа*, по коме је снимљен и веома запажени филм, Антони Берџес (Anthony Burgess, 1917-1994) много је више од тога: аутор двадесет и пет романа, два позоришна комада, две збирке песама и једне збирке прича, дванаест књига есеја и једне књиге за децу, као и новинар, биограф и композитор. Пореклом из Манчестера, где је завршио студије енглеског језика и књижевности, Берџес је извесно време радио за Британску армију као инструктор на Далеком истоку, па је тамо и смештена радња његова прва три романа, написана у том периоду - крајем педесетих година - и касније заједно објављена под насловом *Малајска трилогија (The Malayan Trilogy)*. Дуго се бавио компоновањем оркестарских дела, јер су његове

првобитне амбиције биле оријентисане ка музици, што условљава стил и садржај романа које касније пише. Берцесово интересовање за лингвистику и фонетику такође је дошло до изражаја у стварању аргоа који је студиозно разрадио у свом најпознатијем делу - роману *Паклена њоморанџа* (*A Clockwork Orange* - 1962). То кључно дело за овај период јесте алармантна побуна против визије насиља и зла у будућем друштву, изазваног развојем високе технологије и појавом ауторитативних режима. Исте године Берцес је објавио и роман *Луго семе* (*The Wanting Seed*), још једну футуролошку сатиру која говори о демографској експлозији у будућности. Своје виђење будућности у којој човечанству прети слом од хаоса Антони Берцес износи касније и у делу *Хиљаду деветијстито осамдесет и петна* (1985 - 1978), у коме повлачи паралелу са три деценије раније написаним романом Џорџа Орвела *Хиљаду деветијстито осамдесет и четвртина*. Такође се бавио новинарством, писао приказе, критичка дела, биографије чувених личности као што су Шекспир и Бетовен, сценарија за позориште и телевизију, стихове и кратке приче. За Берцесов најбољи роман важи свакако најамбициозније дело овог енглеског књижевника - *Земаљске моћи* (*Earthly Powers* - 1980), у коме је дошла до изражаја комбинација његовог талента за комично, смисла за историју и приповедачког дара.

У овом чланку приказан је преглед укупне рецепције Берцесових дела, уз детаљнију анализу њихових критичких одјека, на српскохрватском језичком подручју, укључујући све публикације објављене у Србији, Црној Гори, Хрватској и Босни и Херцеговини, и то од првог помена британског писца у нашој критици па до распада претходне Југославије 1992. године - којим је проузроковано распарчавање предметне територије. Обрађени су сви написи пронађени у књигама, зборницима и уџбеницима, књижевним часописима, периодичним и дневним листовима који су се током дефинисаног периода јављали на простору бивше Југославије, а материјал је прикупљен самосталним увидом - односно, својеручним прегледањем свих наведених публикација, као и проверавањем ауторских и предметних каталога наших највећих библиотека и постојећих библиографија.

Иако су два најпознатија Берцесова дела: *Паклена њоморанџа* и *Хиљаду деветијстито осамдесет и петна*, објављена у преводу на наш језик, и то - у поређењу са другим значајним британским писцима - не баш са великим закашњењем (од око једне деценије), преводна рецепција његовог стваралаштва у нашој књижевној периодици и више је него оскудна. Осим два интервјуа (у београдској *Књижев-*

ности 1985. и након издвојеног периода - 1995. године, у титоградском листу *Овдје*), објављено је шест Берцесових есеја: „Романсијер и садашњост“ у београдским *Књижевним новинама* 1964. године, „А што сад с романом?“ у загребачком *Телеграму* 1965, „Становиште приказивача“ у београдској *Књижевној речи* 1972. а 1984. године у истом листу „О Орвеловој 1984.“, „Универзитетска критика и живи писац“ у нишкој *Градини* 1987. и „Књижевност јесте регионална“ (превод са француског) у београдској *Књижевности* 1989. године. Једини одломак из његове фикције током читавог овог периода, под насловом „Паклена наранџа“, доноси београдски *Студент* 1973. године - односно, исте оне године када је тај роман објавио „Београдски издавачко-графички завод“ у преводу Зорана Живковића, док је књигу *Хиљаду девејсти осамдесет пети* објавила београдска „Просвета“ 1986. године, у преводу Зорице и Драгана Бабића. *Паклена њоморанџа* доживела је поновно издање на нашој језичкој територији 1995., па затим 2000. године, а 1995. године под насловом *Modus diaboli* биће објављена и збирка изабраних Берцесових прича, на коју ће наша критика такође реаговати.

Критичка рецепција Берцесовог опуса у српскохрватској књижевној периодици и иначе је знатно обимнија од преводилачке. Овог послератног британског писца први је у нашој књижевној критици поменуо Владета Јанковић, који је уз превод његовог есеја „Становиште приказивача“ објавио и веома кратку информативну белешку о аутору у београдској *Књижевној речи* за јули 1972. године (стр. 23). Подвукавши да Берцес спада у истакнуте енглеске романсијере, критичаре и есејисте, Јанковић наводи најзначајнија од оних његових дела која су до тада објављена.

Уз превод романа *Паклена њоморанџа*, 1973. године у формату цепене књиге „Београдског издавачко-графичког завода“, у библиотеци „Фест-романи“, на жалост, није приложен никакав текст о писцу или делу, осим кратке напомене преводиоца на корицама. Назвавши предметно дело суровом и стравичном сликом тамне стране људског друштва, Зоран Живковић истиче да „убитачни набој *Паклене њоморанџе* ствара пустош, али њен вапај против зла тим оштрије продире у нашу свест“. Значајан је тираж у коме је штампана ова књига – од читавих 20.000 примерака, а она своју популарност засигурно дугује, између осталог, и учешћу филма снимљеног по Берцесовом роману (у режији Стенлија Кјубрика) на нашем елитном међународном филмском фестивалу – ФЕСТ те исте године, када је овај филм добио награду публике и проглашен је од стране новинара за један од три најбоља на том фестивалу.

Затим се као један од првих написа о Берцесу, у београдском *Студенту* 20. марта 1973. године, појављује још једна краћа белешка, уз превод одломка „Паклена наранџа“ (стр. 9). Аутори белешке, највероватније преводиоци овог одломка – Симха Леви и П/редраг/ Богдановић-Ци – наглашавају да у свом делу енглески писац „не нуди катарсу“, већ приказује једно будуће друштво, орвеловско-хакслијевог типа, „које можда већ сада јесте“. У тако насликаном свету, „многи појмови су испражњени, док су други кодекси хабитуса успостављени“, објашњавају аутори. Као тематска подлога предметног романа истакнути су „феномен насиља, прекорачења амбивалентних групација и насиље у обрату спреге: слобода која саму себе укида или бихевиористички виво-експеримент, контролисани и усмеравани одгој ка насиљу, затим укидање личности до најтананијег импулса потсвести“. Такође се указује на парадокс којим се завршава ово Берцесово дело, будући да његов главни јунак „успоставља личност буђењем атавистичких нагона из Фројдовога ида“. На крају белешке изложени су најосновнији био-библиографски подаци о британском писцу, уз напомену да је одабрани одломак најкарактеристичнији за његову „већ светом знану фонему или вођење радње“.

Анонимни критичар у београдским *Књижевним новинама* за 16. новембар исте године објављује занимљив чланак под називом „Антони Барцес и демографска експлозија“ (стр. 2). После уводног дела, у коме су изложени животни и литерарни пут овог знаменитог енглеског писца, аутор указује на његове узоре – Џејмса Џојса и Владимира Набокова – као књижевнике које Барцес цени. Затим се прелази на приказивање његовог романа *Лудо семе*, који је и био повод за овај чланак, а чија је тема демографска експлозија која ће се догодити у будућности. „Иако је у основи то дело једна футуролошка сатира, Барцес у њој успева да озбиљно укаже на један и сада врло актуелан проблем: пренасељеност“, подвлачи критичар. Анализирајући пишев приповедачки поступак, он истиче да „помоћу екстравагантних детаља, Барцес чини ову ужасну причу подношљивом и чак смешном“. Инвенција енглеског писца нарочито се може запазити када описује обичаје, митове, декор и арго за њега будућег – двадесет и првог века, напомиње приказивач. Назвавши ово дело „ироничном причом о будућности“, анонимни аутор истиче да оно показује да страни критичари оправдано овог енглеског писца називају „најновијим потомком Раблеа“, француског сатиричара из шеснаестог века.

Предраг Протић у београдској *Илустрованој полицији* за 21. мај 1974. године (стр. 63), у рубрици „Читати или не читати“, објављује приказ „Хроника о злу (*Паклена џоморанца*, роман Антони Барџиса)“, подстакнут појављивањем нашег превода овог дела претходне године. Напоменувши у уводу да је овај енглески писац југословенској публици познатији по истоименом филму, него по својим „књигама које говоре о насиљу“, аутор приказа прелази на препричавање фабуне предметног романа. На основу истакнутих чињеница, он наглашава да ово Берџесово дело показује да је насиље „облик живота, а зло је нормалан поредак света, ма колико понекад изгледало да зло има и своју супротност“. Наводећи неколико примера као илустрацију, критичар извлачи поуку „да је корак који је потребан да се из доброг пређе у зло, неупоредиво краћи од корак који је потребан да би се из зла прешло у добро“. Међутим, иако Антони Берџес у свом роману приказује зло као човеково „природно и нормално стање“, његова књига је уперена „против зла овога света“, указује аутор чланка. Роман *Паклена џоморанца* је „осуђа зла, које се испољава насиљем, које долази изнутра“, што доказује и чињеница да Берџесови јунаци немају никакав однос према злу које чине, већ се „једноставно предају нагонима, слушају своју природу“, тврди приказивач. Замеривши енглеском романописцу да „не каже нигде шта је добро“, Протић ипак истиче његову позитивну намеру – због које Берџес користи приповедање у првом лицу – а то је да наведе читаоца „да се над тим злом ужасне и да га осуди“.

Истим поводом, загребачки *Вјесник* у броју за 8. јуни те године у рубрици „Трагом бестселера“ доноси приказ Игора Мандића, под насловом „Цинична визија будућности“ (стр. 7). Берџесов чувени роман „парадоксално обухваћа читав свемир“, а његова радња је временски смештена „у не тако далекој будућности да јој обресе не бисмо већ данас могли распознавати у нашем свијету“, подвлачи приказивач. Основна тема овог дела је „насиље као дефиниција и као синтеза свемира, насиље као почетак и као крај наше цивилизације“, истиче критичар. Указавши на успешност филма који је снимљен по Берџесовом роману, аутор чланка напомиње да „ни сама ова књижевна проза није ништа мање узбудљива“. После укратко изнете фабуне дела, Мандић инсистира на тријумфу насиља, јер у овом роману „свемир је заротирано насиље и Burgess не види и не даје перспективе овој нашој цивилизацији“. Ни тај писац – као ни сви научно-политички фантасти пре њега – „нема нимало оптимизма“, закључује аутор приказа. Назвавши Берџесово дело *стравичним* и *шокантним*, он за њега тврди да је права „кондензација нај-

болнијих моралних, друштвених и идејних дилема нашега стољећа“. Читаоца ће овај роман потрести „својом вулгарном отвореношћу, својим непоштедним цинизмом, својим заобилажењем било какве моралности, хуманизма, оптимизма и боље будућности“, па ће тако послужити као опомена јер се све то о чему Берцес пише на тако *безобзиран* и *сиров* начин може препознати већ у нашој свакодневици, упозорава Игор Мандић.

После дуже паузе – од читаве једне деценије, а као први одзив наше критике на Берцесово дело *Хиљаду деветијстот осамдесет и пет*, објављен је, у рубрици „Књижевност у свету“ београдског *Савременика*, у двоброју за јануар и фебруар 1984. године, чланак Гордане Б. Тодоровић под називом „1984. или 1985.“ (стр. 189-190). У питању је, наравно, паралела између ове Берцесове књиге и знатно раније објављене Орвелове *Хиљаду деветијстот осамдесет и четврти* (1949). Истакавши да је Берцес необичан писац, чија „стваралачка разноврсност и ширина сагледавања најпре сведоче о обухватности духовне радозналости“, аутор чланка наглашава *живоси* и *динамичности* његовог стваралаштва. Романи овог енглеског књижевника испуњени су „дилемама савременог човека, бесмислицама и апсурдима данашњег света, а понајвише тананим преливима ироније и особито енглеског хумора“, додаје критичар. Радња предметног дела дешава се у једној имагинарној земљи, и мада се главни јунак налази у безизлазном, суморном положају, све то „ублажавају промишљена кретања од фантазије до стварности и језик супериорне духовитости“, оцењује аутор приказа. Јасна асоцијација на Орвелов роман, на коју указује и наслов њеног чланка, према мишљењу Тодоровићеве садржана је у првом делу Берцесове књиге, који представља коментар овог писца на дело *Хиљаду деветијстот осамдесет и четврти*, на које он указује „као на врсту утопије ограничену хоризонтом датог времена“. У другом делу Берцесовог дела приказано је његово сопствено виђење будућности и читалац се сучава „с имагинарном сликом британске привреде којој прети слом од хаоса“, наставља приказивач. Антони Берцес *Хиљаду деветијстот осамдесет и пет* завршава слично као и Џорџ Орвел *Хиљаду деветијстот осамдесет и четврти* – тако што „саопштава своју веру у човекову домишљатост и генијалност да се извуче из најтежих ситуација, али наговештава и постојање непредвиђене опасности“, закључује Тодоровићева.

У „Едицији стране књижевности“, сарајевска „Свјетлост“ и београдски „Нолит“ 1984. године издају трећу књигу *Енглеске књижевности*, чији су аутори Омер Хаџиселимовић, Мирко Јурак, Свето-

зар Кољевић, Веселин Костић, Иванка Ковачевић, Марија Шербедија и Иво Шољан, а друго издање ће бити објављено 1991. године. У поглављу о двадесетом веку есеј „Послератна књижевност“ (стр. 167-171), који говори о променама у енглеској књижевности после Другог светског рата, написао је Светозар Кољевић. Говорећи, између осталих модерних британских писаца, и о делима Антонија Берцеса, наш чувени критичар и један од највећих познавалаца енглеске књижевне сцене код нас наглашава да његов роман *Паклена џоморанца* на чудесан начин „лебди између хладног документа о насиљу и фантазмагорије“.

Београдска *Књижевност* у броју за март 1985. године доноси чланак нашег славног књижевника Борислава Пекића „Anthony Burgess и 1984 или шта је травестија?“ (стр. 505-515). Аутор чланка износи своје схватање којим се супротставља критици садржаној у делу Антонија Берцеса *Хиљаду девејстито осамдесет и петна*, а упереној на рачун романа Џорџа Орвела *Хиљаду девејстито осамдесет и четвртина*. Иако тврди да је Берцесову књигу читао „с извесном одбојношћу“, критичар за овог писца има и речи похвале, па га одмах затим назива „мајстором језика, љубитељем нијанси и стилистом првог реда“. Истакавши његов значај за англосаксонску књижевност, аутор есеја додаје да је Берцес „сапутник Џојсових синкретичких истраживања и понешто конзервативне духовне оријентације, практичар енглеске емпиријско-психолошке школе романа – искључивог фаворита острвске критике – оштар, премда мрзовољан, полемичар“. Са стилске стране Пекић се такође веома позитивно изражава о енглеском писцу, за кога сматра да је „један од најбољих познавалаца језика као уметничког оруђа“, али оно што му замера јесте произвољност његовог мишљења о Орвеловом роману, односно, „одсуство убедљивих разлога“ за такво мишљење. Наиме, не откривајући ништа што већ није познато о предметном делу, наводи есејист, Берцес од самог почетка своје књиге претпоставља да је Орвел крив за то што је „из-политизирао, из-идеологизирао, укратко нижим утилитарностима потчинио“ љубав главних личности у роману *Хиљаду девејстито осамдесет и четвртина*. Насупрот томе, аутору приказа се чини да је баш та принудна функционализација њихове љубави „најмрачнији и најтужнији доказ свеобухватног насиља у коме живе“, те у томе види беспрекорно уметничко решење за постављену фабулу. „Ко ово не разуме, неће да разуме, и проблем извесних инсуфицијенција не поставља се код писца 1984, већ код писца 1985“, закључује Пекић. Разложивши и анализирајући Берцесова пребацивања упућена Орвелу, аутор есеја констатује

да Берцес „заснива оптужбу на истом менталном процесу, којим је Партија, у роману *1984*, изопачавала стварност и обезвређивала њене очигледне истине“. Доказ за свој суд да је Орвелу импутирана кривица за коју нема основа критичар излаже помоћу тврдње да је Берцес, „као писац од дара и ума морао осетити сву /.../ еврипидовски трагичну узвишеност љубави Орвелових јунака у судару са судбином, /.../ али му је /.../ било неопходно, такорекућ из виших (идеолошких, државотворних) разлога нужно да се аутор *1984* прогласи кривим за злочин против светиње те исте љубави“. Мада инсистира на томе да је Берцес изврстан писац, аутор текста указује на погрешну претпоставку која лежи у основи његове критике, а то је „да је Орвел одвојио сексуални чин од љубави, и тако првome одузео смисао“. У свом чланку Пекић даље доказује да Берцес оваквом критиком „не брани љубав, /.../ не – он брани само друштвену, подржављену љубав, која је ту једино да организује и учврсти породицу као инкубатор врсте, а све друго у њој је скоро узгредно и неважно“. Оно за чиме енглески писац заиста жали, наставља аутор есеја, „није одсуство љубави, већ слабљење породице, јединог црквено и грађански допуштеног резервата за љубав“. На крају чланка, побија се и „уверење о нереалности, па, према томе, и уметничкој неубедљивости *1984*“, на коме Берцес заснива своју критику, тиме што је на неколико примера илустровано како је он сâм у роман *Хиљаду деветијстo осамдесет̄и четвртина* посадио марксистичке тезе за које оптужује Орвела. „И пошто је Орвел проглашен марксистом уских, класних, а одозго још и апстрактних погледа, разуме се да нам Барцесов хуманизам, /.../ изгледа човечнији“, закључује Борислав Пекић.

Берцесово дело *Хиљаду деветијстo осамдесет̄и њети*, у преводу Зорице и Драгана Бабића, објавила је београдска „Просвета“ 1986. године, уз поговор који је написао један од преводаца – Драган Бабић (стр. 255-261). После биографског дела, у коме напомиње да Антони Берцес није био само универзитетски професор енглеског језика и књижевности, него између осталог и композитор, аутор поговора даје исцрпан преглед критичких оцена стваралаштва овог чувеног писца, као и наводе његових мишљења о сопственом делу. Наглашени су Берцесова способност и лакоћа изражавања, под утицајем схватања о блискости речи и музике, затим комичност његових дела пуних лингвистичких играрија, као и семантичких скривалица у погледу референце предметног дела на Орвелове романе. Поговор се завршава оценом да су нагађања овог књижевника о будућности, изнета у његовој књизи *Хиљаду деветијстo осамдесет̄и*

пеша, „у доброј мери“ оправдана, после које следи овакав Бабићев закључак: „Сан о *ушоији*, контемпорарни садизам моћи, можда је антителио за убијање нада и враћање обичном, величанственом хаосу компетитивног, индивидуалног страдања“.

На овај превод Берцесове књиге наши критичари хитро су реаговали већ наредне године, а прва од тих реакција је приказ у рубрици „Огледало критике“ београдског *НИН*-а за 12. април 1987. године, који је под насловом „Да ли је Орвел комичар“ (стр. 40-41) написао Миливој Сребро. Он у уводу чланка разјашњава појмове *ушоије* и *антиушоије* – односно, *негајивне ушоије* – за коју тврди да је много примеренија нашој цивилизацији као израз њеног страховања пред застрашујућом сликом будућности, која је *најдграсиичније* антиципирана у Орвеловом стваралаштву. И предметно дело спада у овај други жанр, наглашава критичар, али одмах додаје да је *Хиљаду девейсто осамдесет пеша* истовремено „и својеврсна литерарна полемика са Џ. Орвелом“. Зато та књига и садржи есејистички и романескни део, наставља аутор приказа, јер је пишчева намера очигледно била „да критички разори Орвелову антиутопијску концепцију будућности“. Захваљујући својој елоквентности, као и филозофском и политичком образовању, Берцес успева да читаоцу наметне своје ставове и да Орвеловом делу „практично супротстави своју алтернативу“, истиче Сребро. Он, међутим, указује на то да – исто као што Берцес налази многобројне замерке на Орвелов роман – и њему такође могу да се упуте неке озбиљније примедбе, нарочито због насиља приказаног у роману *Паклена њоморанца* или склоности „инцесту и олигархији“ у књизи *Хиљаду девейсто осамдесет пеша*, па одмах затим као главну замерку на ово друго дело наводи пишчеву изразиту тенденциозност. Наиме, објашњава критичар, и поред Берцесовог залагања за *морално неутралну* уметност, хуманизам, индивидуалну вољу и *слободу моралног избора*, приказано дело „пре личи на романсирани идеолошки трактат са лако уочљивим дидактичким подтекстом неголи на уметнички неутралну *негајивну ушоију*“. И поред ових замерки, аутор чланка хвали Берцесово пародично поигравање мрачном сликом будућности као „жестоку сатиричну критику синдикалног покрета у Енглеској“, а на крају написа упућује похвале и његовом занатском умећу, у оквиру кога се истичу „вештина у креирању ликова, комичних обрта и гротескног обликовања замишљене стварности, нарочито у приказу исламизације Енглеске“.

Новосадски *Лешоис Машице српске* у рубрици „Књижевни летопис“, у броју за октобар 1987. године, доноси приказ истог овог

дела под насловом „О смрти хришћанства“ (стр. 602-603). Аутор приказа, Ђорђе Писарев, сматра да је неправедно то што је Берцес познат углавном по својој *Пакленој њоморанци*, док је недовољно пажње поклоњено улози овог писца у стварању поетике постмодернизма, пре свега захваљујући „његовој радикалној критици традиционалне миметичке књижевности“. Берцес, наиме, зна да стварност не може да буде пренета у прозни текст, као и да је Орвел управо то покушао да учини у свом роману *Хиљаду деветијесет осамдесет четврти*, наставља критичар, оцењујући да је *Хиљаду деветијесет осамдесет пет* баш зато гротеска у односу на тај Орвелов роман, и то „у правом постмодернистичком маниру“. По Берцесовом схватању аутономије књижевности, тумачи нам аутор чланка, уметник због своје отуђености од стварности уз помоћ своје имагинације трага за нечим новим, чиме се у књижевном тексту укида континуитет. То „фаворизовање дисконтинуитета“, додаје приказивач, огледа се и у формалном облику приказане књиге, у чијем су првом делу помешани разни жанрови, док је други део засебна целина чију окосницу чини управо поменути Орвелов роман, у Берцесовом делу третиран као „архетипски образац“. Такво типично постмодернистичко мешање критичког коментара на Орвелову књигу и „аутохтоног књижевног текста“ у предметном делу енглеског књижевника критичар назива *мешањем*, али подвлачи чињеницу да *Хиљаду деветијесет осамдесет пет* није једноставно дело које је проистекло само из једне инспирације, као и да садржи елемент научно-фантастичне негативне утопије. Иако у овој књизи Берцес описује један могући развој будућег друштва, она је у ствари „социјално-филозофска парабола“, закључује Писарев и завршава приказ препричавањем фабуне тог дела.

Истог месеца, и то 10. октобра, београдска *Књижевна реч* објављује белешку Наде Бојић, под насловом „Роман без краја“ (стр. 22) у сталној рубрици „Из света“. На жалост, тај напис се углавном односи на Берцесово реаговање на филм снимљен по његовом роману *Паклена њоморанца*. Бојићева преноси да је овај филм снимљен по америчкој верзији тог романа, коме недостаје последње поглавље, за које енглески књижевник сматра да је битно јер се у њему налази „разређење дела, цео његов смисао“. Сам писац ово америчко издање прогласио је за *бајку*, нагласивши да је за њега права верзија она која је објављена у Енглеској и остатку Европе, иако је предметни роман у том издању од стране критике оцењен као „исувише дидактичан да би био уметнички“, додаје аутор белешке.

Још једну веома кратку белешку, уз превод Берцесовог есеја „Оскрнављено море“, објављује и сарајевски *Огјек* у броју за период од 1. – 30. јуна 1990. године (стр. 15). Аутор белешке о аутору (вероватно преводилац есеја - Зулејха Риђановић) напомиње да се овај изузетно плодан писац бавио „питањима великог филозофског значаја“, као и да његова дела представљају студију друштва. Према мишљењу приказивача, у Берцесовом делу је очигледан Џојсов утицај, који се види у његовој „бескрајној фасцинираности језиком и његовој љубави према игри ријечи“, док је у каснијој прози енглеског књижевника преовладао утицај Набокова. Занимљиво је да аутор написа у делима Антонија Берцеса проналази и доминантни утицај Ивлина Воа, али на крају белешке такође напомиње да је, упркос својој наклоности према експерименталном, Берцес у основи „конвенционалан писац“.

* * *

Као што је то уобичајено и када се ради о многим другим енглеским књижевницима, и дела Антонија Берцеса до нас стижу са извесним закашњењем (од читаве деценије), али су у његовом случају знатно закаснили и критички одједи, који се јављају тек по издању превода његовог најзапаженијег романа – *Паклена њоморанца* – нашој публици већ познатом по истоименом, веома успешном филму, приказаном и код нас на ФЕСТ-у. Подвучена је улога насиља у овом, а и у другим делима овог писца, у којима је оно приказано као зло које потиче из човекове природе, а против кога човечанство мора да се бори да не би – као у Берцесовим романима – довело до краја наше цивилизације. Како би на то упозорио читаоца, енглески књижевник у својим романима користи вулгарну отвореност, непоштедни цинизам, безобзирност и сировост, наглашавају наши критичари у малобројним приказима романа *Паклена њоморанца*. У једином приказу – такође футуристичког – романа *Лудо семе*, истакнути су сатиричност, екстравагантност детаља и инвентивност Антонија Берцеса, а као његови узорци наведени су Џејмс Џојс и Владимир Набоков. Преостали критички написи односе се на дело *Хиљаду девећстито осамдесећ и петна*, које неки критичари и не сматрају за роман у ужем смислу те речи, већ пре коментар Орвеловог романа *Хиљаду девећстито осамдесећ четвртина*, па поводом тога један од аутора – наш књижевник Борислав Пекић – подвлачи одсуство убедљивих разлога за Берцесову критику. Од стилских одлика

дела наглашени су живост, динамичност, духовитост која прелази у истанчану иронију, а такође је запажено и мајсторство енглеског романисијера при изнијансираној употреби језика, па је он назван изузетним стилистом и познаваоцем енглеског језика, који користи као *уметничко оруђе*. Уопштено гледајући, мишљење наше критике није далеко од становишта матичних критичара, који овог писца називају потомком француског сатиричара Раблеа.

По истеку овде приказаног периода, ново интересовање за Берцеса побудиће тек издање збирке изабраних Берцесових прича под насловом *Modus diaboli*, 1995. године. Те и наредне године биће објављено укупно три приказа ове збирке, док ће нова издања романа *Паклена њоморанца* – у различитим преводима – и 1995. и 2000. године остати без икаквог одзива у нашој књижевној критици. На основу спроведеног истраживања, анализом преводне и критичке рецепције стваралаштва Антонија Берцеса на српскохрватској језичкој територији, може се закључити да су дела овог писца код нас постигла умерени успех како код читалачке публике, тако и у стручним критичким круговима. Иако су одјеци његовог опуса релативно малобројни у односу на рецепцију осталих британских писаца у нашој послератној критици, треба нагласити да су сви ти написи штампани у веома угледним књижевним публикацијама, као и то да се међу њиховим ауторима налазе нека значајна имена - на пример, Гордана Б. Тодоровић и Борислав Пекић – што свакако доприноси њиховој критичкој тежини и значају. То и јесте један од разлога да критичка рецепција Берцесовог стваралаштва, упркос нешто слабијим резултатима у преводној књижевности, буде оцењена као прилично задовољавајућа.

Литература:

1. „Велика опера Ентонија Барцеса“ (разговор водио Daniel Roudo, 1983), превела са француског Нада Бојић, *Књижевности*, Београд, 1985, год. XL, књ. 80, бр. 4, 744-748.
2. „Има много неспоразума у вези са мном“ (разговор водио Пјер Асулин) превео са француског Зоран Цветковић, *Овдје*, Титоград, 1995, год. XXVII, бр. 313-314-315, 35-39.
3. Аноним., „Антони Барцес и демографска експлозија“, *Књижевне новине*, Београд, 16. новембар 1973, год. XXV, бр. 451, 2.

4. Барџес, Ентони, „О Орвеловој 1984.“, превео Бојан Јовић, *Књижевна реч*, Београд, 1984, год. XII, бр. 225, 7.
5. Барџес, Ентони, „Универзитетска критика и живи писац“, превео Велимир Костов, Градина, Ниш, 1987, год. XXII, бр. 12, 50-55.
6. Барџес, Ентони, „Књижевност јесте регионална“, превела са француског Иванка Марковић, *Књижевности*, Београд, 1989, година XLIV, бр. 9, 1480-1484.
7. Барџис, Ентони, „Становиште приказивача“, превео Владета Јанковић, *Књижевна реч*, Београд, 1972, год. I, бр. 4, 23 (са белешком о аутору од преводиоца).
8. Барџис, Ентони, *Паклена њоморанца*, превео Зоран Живковић, Београдски издавачко графички завод, Београд, 1973 (уз напомену преводиоца на корицама).
9. Берџес, Ентони, 1985., превели Зорица и Драган Бабић, Просвета, Београд, 1986 (поговор написао Драган Бабић, 255-261).
10. Берџис, Ентони, „Романсијер и садашњост“, превео Душан Пувачић, *Књижевне новине*, Београд, 1964, год. XVI, бр. 232, 8-9.
11. Берџис, Ентони, „А што сад с романом?“, превод анониман, *Телеграм*, Загреб, 1965, год. VI, бр. 261, 13.
12. Бојић, Нада, „Роман без краја“, *Књижевна реч*, Београд, 10. октобар 1987, год. XVI, бр. 307, 22.
13. Бургес, Антони, „Паклена наранџа“, одломак из истоименог романа превели Симха Леви и П/редраг/ Богдановић-Ци, *Сшуденш*, Београд, 20. март 1973, год. XXXVII, бр. 5, 9 (са белешком преводиоца).
14. Кољевић, Светозар, „Послератна књижевност“, у: *Енџлеска књижевности* 3, Свјетлост – Нолит, Сарајево – Београд, 1984 (друго издање - 1991), 167-171.
15. Мандић, Игор, „Цинична визија будућности“, *Вјесник*, Загреб, 8. јуни 1974, год. XXXV, бр. 9709, 7.
16. Пекић, Борислав, „Anthony Burgess и 1984 или шта је травестија?“, *Књижевности*, Београд, март 1985, год. XL, књ. 80, бр. 3, 505-515.
17. Писарев, Ђорђе, „О смрти хришћанства“, *Лешојис Мајице српске*, Нови Сад, октобар 1987, год. 163, књ. 440, бр. 4, 602-603.
18. Протић, Предраг, „Хроника о злу (Паклена њоморанца, роман Антони Барџиса)“, *Илустрирована њолијика*, Београд, 21. мај 1974, год. XVII, бр. 811, 63.
19. Риђановић, Зулејха, белешка о аутору уз превод Берџесовог есеја „Оскрнављено море“, *Огјек*, Сарајево, 1.-30. јуна 1990, год. XLIII, бр. 11-12, 15.
20. Сребро, Миливој, „Да ли је Орвел комичар“, *НИН*, Београд, 12. април 1987, год. 38, бр. 1893, 40-41.
21. Тодоровић, Гордана Б., „1984. или 1985.“, *Савременик*, Београд, јануар-фебруар 1984, год. XXX, књ. 59, свеска 1-2, 189-190.

Biljana Đorić-Francuski

CRITICAL RECEPTION OF WORKS BY ANTHONY BURGESS IN SERBO-CROAT TERRITORY

Summary

The author presents the critical reception of the oeuvre of Anthony Burgess in Serbo-Croat literary magazines, periodicals and dailies, until the disintegration of the former Yugoslavia in 1992. According to the research, not many of his works were translated into our language within that period, and besides, almost all of the translations published in literary journals were essays. Contrary to that, the number of critical commentaries was much higher, and they mostly concerned two of his best-known books – *A Clockwork Orange* and *1985*. Since they were both translated into Serbian, with the delay of only one decade, we can assert that our readership was fairly acquainted with the opus of this writer. On the other hand, although the response of our reviewers to his works cannot be estimated as satisfactory in terms of volume, the quality of the critical reception was at a very high level. The authors of articles and reviews published in academic journals included some renowned Yugoslav literary experts and writers, such as Gordana B. Todorović and Borislav Pekić, while the content of these texts was rather appreciative. It can therefore be concluded that the overall reception of works written by Anthony Burgess corresponds to his merits, as they received due attention by our critics during the analyzed period.